

ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİNİN BİLİMSEL KONUMU ÜZERİNE ELEŞTİREL GÖRÜŞLER VE BİR MODEL ÖNERİSİ

SUAT KARANTAY
Boğaziçi Üniversitesi

Dünyadaki yoğun çeviri etkinliklerine karşın, çeviri eleştirisinin serpilmediği, fazla ilgi görmediği bilinir — özellikle yazın eleştirisinin zenginliği ve yaygınlığı karşısında bu gerçek daha da belirginleşir. Durum Türkiye'de farklı değildir. Gazete ve dergilerde çeviri yapıtlar üzerine çıkan yazılar, kitabın ve yazarın tanıtıldığı, çevirinin niteliği üzerine basmakalıp birkaç tümcenin sıralandığı (o da her zaman değil), kitap tanıtma yazıları olmaktan öteye geçmezler. Tümüyle çeviri eleştirisi odaklanan yazılar ise, kimi kısa kimi uzunca ömürlü olmuş çeviri dergilerinde karşımıza çıkar. Çoğu da, gerçek çeviri yanlışları ya da eleştirmenin gerekçelendirerek yanlış saydığı sözcük ve tümceler üzerine yoğunlaşan, işin gereğiymiş gibi salt olumsuzluklara değinmeyi yeğleyen yazılardır. Bilimsel bir yaklaşımdan yola çıktıklarını öne süren eleştirmenler dahi (örneğin, Kuruyazıcı 1983) yanlış çözümlemesi sınırlarını pek aşmazlar ve yargılarının tartışılabilirliği bazen eleştirdikleri çevirmenlerin yanıtlarıyla (örneğin, Özgüven 1983) gözler önüne serilir. Şiir çevirisi eleştirisine bilimsel sayılabilecek bir yaklaşımla eğilen iki yazı (Paker 1983; Doltaş 1988) bu açıdan neredeyse istisna oluşturur. Hemen her sayısında çeviri eleştirisine ver yer alan *Metis Çeviri*'de çıkan yazılara kısaca değinmekle yakın tarihlerde Türkiye'de yaşanan çeviri eleştirisi serüvenine ışık tutulabilir: Derginin toplam 21 sayısından 18'inde yer alan eleştiri yazılarından 5'i şiir çevirisine, kalanların çoğu kurmaca metinlerin çevirisine ayrılmıştır ve bunlardan da neredeyse tamamı sorunlu çevirileri yalnızca sözcük ve tüme düşeyindeki yanlışlar açısından değerlendiren yazılardır.

Çeviri eleştirisinin Türkiye'de sergilediği az gelişmişlik Batı'da da bir ölçüde süregitmektedir. Durisin, Levy, Popoviç gibi çeviribilimci ve dilbilimcilerin katkıları, çeviri eğitiminin yaygınlığı, çevirmenlik uğraşının edindiği saygın konum, çeviri alanında sağlanan yayın olanakları çeviri kuramının Doğu Avrupa ülkelerinde gösterdiği büyük gelişmenin nedenleridir - ne var ki, bu ülkelerde çeviri eleştirisinin de geliştiğini kanıtlayacak somut örneklerle rastlanmaz. Popoviç'in

türettiği ve tanımladığı "değiş kaydırma" kavramı çeviri eleştirisine gerçekten önemli bir boyut katmış. çeviri eleştirisinin en yaygın yöntemi "yanlış çözümlemesi"nin başıboşluğuna bir ölçüde denetim getirmiş, katılmadıkları çevirmen kararlarına eleştirilenlerin "yanlış" yaftası vurmalarını güçleştirmiştir. Gene de dünyada çeviri eleştirisi öznellik, kişisel beğeni ve sezgisel yargı gibi bilimsellikten uzak etmenlerden arındırılmamıştır. Bunun da nedeni bir iletişim aracı olan çevirinin malzemesini farklı dil ve kültürlerin oluşturmasıdır. Diller, kendi içlerinde nerdeyse kapalı, başka dillere kolay geçemeyen dünyalar yaratırlar. Özgül bir dünya görüşü, inanç, sanat, ahlak anlayışı gibi öğelerden oluşan kültür, ülkeden ülkeye gösterdiği farklılıklarla, her dilden çeviride güçlülere yol açar. Türkçe'yi ele alalım: eşsiz zenginlikteki deyimleri, ağızları, ikilemeleri, atasözleri, kapalı ve açık benzetmeleri, ses özellikleri, sözcüklerle; bitişken yapısıyla; özellikle de İslam kökenli kültürüyle başka dillere kolay kolay geçmez. Dolayısıyla, Türkçe'den yapılan çevirilerin eleştirisi bilimsel temele nasıl oturtulabilir? Öznellikten kaçış olası mıdır?

Çeviri tarihine bakıldığında, eski Roma'dan günümüze tıpatıp eşdeğerliğin gerçekleştirilemezliğinin sayısız kez dile getirildiği görülür. Çevirmen, ya erek dili zorlama pahasına kaynak metne yakın düşen "yeterli çeviri"ler, ya çok sayıda kaydırmaya başvurarak akıcı, kolay okunur "kabul edilebilir" çeviriler üretir; ya da özgün metne müdahale sayılacak varyantları, uyarlamalarıyla çevirmen tanımından çıkıp, "Türkçe söyleyen" birine dönüşür. Çeviri ediminin bir başka özelliğini kabaca özetleyecek olursak, çeviri eleştirisinde bilimselliğin, nesnelliğin güçlüğü daha da belirginleşir: Günümüzde okuma ediminin göreceliği sık sık gündeme getirilir - bunun sonucunda bir okuma edimini ve bir metin yorumlama sürecini kaçınılmaz biçimde içeren çeviri olgusunun göreceliği, aynı metnin farklı çevirmenlerce az ya da çok değişik çevirilerinin üretildiği ya da üretilebileceği gerçeği açıkça ortaya çıkar. Çeviri eleştirmeni, böylece, çevirmence yorumlanan bir metni ikinci elden değerlendiren kişi konumuna girer; yaptığı işin nesnelliği önemli ölçüde zedelenir. Oysa, örneğin yazın eleştirisinde, eleştirmen ele aldığı yapıyla doğrudan ilişki içindedir; yapıyla arasına giren bir başkasının kararlarını, onun önündeki kısıtlamaları, vb. göz önünde tutmak zorunda kalmaz.

"Yanlış çözümlemesi" düzeyinde de kalsa, özellikle Türkiye gibi çevirinin birçok yönden başıboş kaldığı ülkelerde çeviri eleştirisi bir ölçüde denetim sağlayabilir; genç çevirmenlere yol göstericiliğin yanı sıra, çeviri sorunlarının dikkate değer çözümlerinin sergilenmesiyle tüm çevirmenlere yardımcı olabilir. "Yanlış çözümlemesi" sonucu ortaya çıkan ve tek tek birimciklere (textemes) değinen dökümün, çevirinin bütünü üzerinde nesnel bir değerlendirmeye gitmede yetersiz kalacağını daha önce belirttik. Ne var ki, çevrilen birimciklerin tek tek "betimlenmesi", çevirinin bütünü olarak değerlendirilmesinde çevirmene birtakım bilgiler sağlar - bu betimleme, özgün yazın metninin "imegelsel yaşantı gizilgücünün" çeviri sürecinde uğradığı genel değişimin belirlenmesi olup, "kapsamlı yorumlara," ya da "bir çevirinin 'etkisi' üzerine yapılan tahminlere" dayalı bir yaklaşımdan daha "kesin" bir belirleme sayılır (Frank ve Bödeker 1991:41). Bu saptamayla, çeviri eleştirisinin en yaygın yöntemi "yanlış çözümlemesi"nden

"betimleme" yöntemine adım atmış olunuz. Bilimsellik ve nesnellik gibi eleştirinin genelinde aranan özellikler bu yöntem aracılığıyla çeviri eleştirisine de katılma olanağı bulur.

Çeviri eleştirisi üzerine kaleme alınan en önemli yazılardan biri sayılan *Second Thoughts on Translation Criticism* da (Van den Broeck:1985) dizgeli "betimleme." çeviri eleştirisinde nesnelliği sağlayan yöntem olarak öne çıkar. Özgün metinle çevirisi ve alınılması arasındaki tüm süreçleri kapsayan bu betimlemenin başlangıç noktasında, kaynak ve erek metinler üç aşamada gerçekleştirilen karşılaştırılmalı bir çözümlemeden geçirilir: İlk aşamada ses, sözcük, tümce yapısı, dilsel farklılıklar, söz sanatları, yazım, izlek gibi birimcikler kaynak metinde irdelenir; ikinci aşamada bunlara karşılık oluşturan erek metin öğeleri ele alınır - zorunlu ve zorunlu olmayan kaydırmalar "yeterlilik" ve "kabul edilebilirlik" kavramları çerçevesinde irdelenir; üçüncü aşamada kaynak ve erek metinlerin farklılıkları betimlenir — başka deyişle, aralarındaki eşdeğerliliğin boyutları belirlenir.

Raymond van den Broeck, "iyi" ve "doğru" yargılamalardan uzak durduğunu; çevirinin normları, seçenekleri, karşılaştığı kısıtlamalar gibi çeviri ürünü ve çeviri sürecini etkileyen etkenlerle ilgilendiğini; amacının bu etkenleri saptamak olduğunu söyler ve önerdiği çeviri eleştirisi modelinde göz önünde tutulması gereken řu çoğul ilişkileri sıralar: (a) kaynak metin ile kaynak dil/kültür/gelenekten kaynaklanan öbür metinler arası ilişkiler; (b) kaynak ve erek dizgeler arasındaki ilişkiler; (c) erek metinle erek okur kitlesi arasındaki ilişkiler; (d) erek metinle onun başka dizgelerdeki çevirileri arasındaki ilişkiler; erek yazındaki öbür metinlerle erek metin arasındaki ilişkiler. Van den Broeck'un önerdiği bu modelin uygulanabilmesi çeviri eleştiriminin bir takım niteliklere sahip olmasını koşullar — özellikle de kaynak ve erek yazın dizgelerini ve söz konusu iki kültürü çok iyi tanınmasını. Ünlü çoğuldizge kuramının da kapsandığı bu ilişkiler yumağında, eleştirimin yazınbilim, ayrımsal dilbilimi ve biçimbilin gibi alanlarda, uzmanlık düzeyinde olmasa bile, birikimi bulunması gereklidir. Bu niteliklerle donatılmış çeviri eleştirimi, "yanlış çözümleme" sınırları içinde sıkışıp kalmış sıradan ya da amatör çevirmenden farklı olarak, "bilimsel" çeviri eleştirileri yazabilir.

Van den Broeck modeline uygun kapsamlı, bilimsel çeviri örneklerine rastlanmaması, bu modelin uygulamaya elverişsiz, "ideal" bir model kalmaya yazgılı olduğuna mı işarettir? Modelin açıkça bir öneri özelliği de taşıması, bilimselliğin çeviri eleştirisiyle pek bağdaşmayacağı anlamına mı gelir? Soruları yanıtlamadan önce, bu modelin gerçekten nesnel, bilimsel, kapsamlı, çok iyi kotarılmış bir model olduğunu belirtelim. Ancak, uygulamada "ideal" bir model (gerçekleştirilmesi güç anlamında) kaldığı da bir gerçektir. Sorunun, modele uygun çeviri eleştirisi yazabilecek donanımda eleştirmen yokluğundan kaynaklanmadığını sanıyoruz. Yazılacak olsa, bu tür eleştiri ilgi uyandırmayacak ya da yayınlanma olanağı bulamayacak mıdır? Sanmıyoruz. O halde sorun, çeviri eleştirisinin pek ciddiye alınmamasından, yapılagelen türden eleştirilerin yeterli bulunmasından ya da niteliklerinin pek sorgulanmasından kaynaklanmaktadır. Çeviribilimcilerin sayıları

giderek artan kuramsal yapıtları, çeviri tarihiyle ilgili düzeyli yazılar (*Metis Çeviri'nin "Çeviri Tarihinden"* bölümünde çıkan yazılara bakmak yeterli olacaktır) dünyanın pek çok ülkesinde çeviri üzerine başarılı bilimsel çalışmalar yapılmakta olduğunu kanıtlar.

Farklı bir çeviri eleştirisi modeline geçmeden önce, genelde uygulanan biçimiyle, başka deyişle büyük ölçüde 'yanlış çözümlemesi" yöntemine temellenen ve yargılayıcı olan çeviri eleştirisine yeni bir boyut katmanın yollarından söz edelim. Özellikle Türkiye'de yanlış çözümlemesinden de öte, bir "yanlış avcılığı"na dönüşen çeviri eleştirisini, içine düştüğü kısır döngüden kurtarmanın bir yolu ona tek tek çeviri yapıtların eleştirisi yerine daha geniş bir açılımla yeni olanaklar sunmaktır. Şöyle ki, tek bir yapıtın çeviri yanlışları açısından didiklenmesi, büyük olasılıkla bıktırıcı, uzun bir yanlışlar listesinin oluşmasına yol açacağından, birkaç çeviri yapıtın belli bir çeviri sorunu çerçevesinde incelenmesi daha ilginç ve daha nesnel (dolayısıyla daha bilimsel) bir çalışma ortaya koyabilir. Örneğin, çeviride bir kazançlar ve yitimler sorunu vardır. Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* adlı romanının İngilizce çeviri üzerine Güneli Gün şunları söyler: " Belki de bu denli önemli hiçbir başka roman, çevirisinden bunca kazançlı çıkmamıştır. Elimizde ihraç edilmek üzere yazılmış bir kitap var. Victoria Holbrook'un çevirisi yalnızca heyecan verici ve doğru olmakla kamıyor, metni açıp içine biçem, ses, müzik ve mizaha benzer şeyler katıyor. Holbrook'un çevirisi *Beyaz Kale*'yi, yazarın amaçladığı ve artık dünyaya gururla sunabileceği bir postmodernist ürüne dönüştürüyor. Çeviri sürecinde bu kitap, kendisine çok yakın ama aynı zamanda fazla yabancı ikiziyile bütünleşmiş oluyor (Gün 1991:362). Eleştirmenin burada altını çizdiği sorun, arılaştırma sürecinde Arapça ve Farsça sözcüklerin atılmasıyla sözcüklerimizin yoksullaşması, yabancı dile çevrilen öztürkçeci yazarlarımızın iyi çevirilerden kazançlı çıkamalarıdır. Bu görüş doğallıkla başka dillere çevrilmiş romanlarımızdan somut örneklerle geniş biçimde tartışmaya açılabilir ve ortaya ilginç, nesnel çalışmalar çıkabilir.

Çeviri eleştirisi yazılarına çerçeve oluşturacak bir başka sorun diyalekt çevirisinin güçlüğü/olanaksızlığıdır. Alice Walker'ın *The Color Purple* (Renklerden Mor), Eugene O'Neill'in *Desire under the Elms* (Karaağaçlar Altında), Orhan Kemal'in "Doğum" ("Baby Born in the Field") gibi yapıtları ve bunların çevirileri bu sorunu irdelemekte kullanılabilir. Bir dönemin çevirileri topluca eleştirilebilir — 1940'lı yıllarda ülkemizde başlatılan çeviri hareketinin amaçları ve ilkeleri, üretilen çok sayıdaki yetersiz oyun çevirilerinden örneklerle sorgulanabilir. Çevirilemezlik sorunu, çevrilmemiş yapıtlardan kısa bölümler çevrilip güçlülere dikkat çekilerek ele alınabilir. Keyfi çevirilerin yazın metinlerini nasıl zedelediği Nüvit Özdoğru'nun *Macbeth* eleştirisi türünden yazıların genişletilmesiyle gösterilebilir (Özdoğru 1964). Tiyatro çevirisinde söylenebilirlik, anlaşılabilirlik, sahnelenebilirlik gibi çok önemli çeviri öğelerinin, uygulamada ne oranda dikkate alındıkları çeviri oyunlardan eleştirel örneklerle sergilenebilir. Kültürlerarası farklılıkların çeviriyi hangi yönlerden güçleştirdiği ya da yer yer olanaksız kıldığı eleştirel örneklerle irdelenebilir. Erekin metnin bazen kaynak metni aştığı gibi savlar da(örneğin, Sabri Esat Siyavuşgil'in *Cyrano de Bergerac*'ı, Melih Cevdet Anday'ın "Annabel Lee"si) çeviri eleştirisi

yazılarına çerçeve oluşturabilir. Yaşamımızın her alanında etkili olan çeviri, günümüz Türkiye'sinde etkisini en yoğun biçimde televizyonda duyumsatmaktadır. Genellikle İngilizce'den yapılan dizi çevirilerini denetimsizlik sonucu Türkçe üzerindeki olumsuz etkileri eleştirel çeviri örnekleriyle kanıtlanabilir. Bu konu önerileri kolaylıkla çoğaltılabilir.

Bu yazıda önermek istediğimiz model, van den Broeck'ün modelinden kapsam açısından daha dar, ancak uygulamada daha gerçekçi bir çeviri eleştirisi modeli oluşturacaktır. Betimlemeye temellenmeyen, öznel yaklaşımlara, başka deyişle salt "yanlış çözümlemesi"ne dayanan eleştirilerin sakıncalarından daha önce söz ettik. Bir çeviri sorunu çerçevesinde ve bütüncelerin yaygın olan yaklaşımla eşsüremlili ya da artsüremlili değerlendirmeleri doğrultusunda sıraladığımız öneriler, daha ilginç ve yararlı olmakla birlikte, gerçek anlamda bilimsel çeviri eleştirisi oluşturmayacaktır. Van den Broeck'ün modelinin çok geniş kapsamlı olduğu, bu nedenle uygulamaya zor geçeceği daha önce belirtildi. Örneğin, yaşamayan bir çevirmenin poetikası kesin olarak nasıl belirlenebilir? Çevirmenin hedeflediği okur kitlesi ancak çevirmene sorarak öğrenilebilir — çeviri metin bu konuda olsa olsa birtakım ipuçları verebilir. Kitap satışlarının 2.000'lere düştüğü Türkiye'de bu soruyu bir çevirmene yöneltmek rahatsızlık yaratmaz mı? Van den Broeck'ün modeli, betimlene birimciklerin uzun listelerine de kaçınılmaz olarak yer verecek, eleştirmeni "yanlış çözümlemesi"nden bütünüyle kurtarmış olmayacaktır.

Önerdiğimiz model, aşağıda açıklanacak nedenle, yalnızca yazın türlerine (şiir, oyun, kısa öykü, roman) açıktır. Eski tarihli çeviriler, Türkçe'nin hala bir değişim ve gelişim sürecinden geçiyor olması ve bunun eleştiri aşamasında sorun yaratması nedeniyle, kapsam dışı kalacaktır. Bütünceler, tarihsel bir eleştiri çevirisi yaklaşımına daha uygun malzeme oluşturduğundan, tek tek yapıtlar ele alınacak, bu yapıtların öncelikle değerli yazarların üstün nitelikte yapıtları olmalarına özen gösterilecektir. Bilgisizlikten ve kaynak dili iyi bilmemekten kaynaklanan yanlışların bulunduğu çeviriler bu modelin kapsamı dışında tutulacaktır çünkü amaçlanan "yanlış çözümlemesi" olmadığı gibi, "yanlış avcılığı" hiç değildir. İrdelenecek çeviri, salt iki dilli değil, iki kültürlü, birikimli, yetenekli bir çevirmenin ürünü olan doğru anlaşılmalı, dikkatle yorumlanmış bir metin çevirisi olmak zorundadır. Çeviri, sağlıklı bir Türkçe'yle yapılmış olmalıdır doğallıkla (*Metis Çeviri*'de eleştirilen yapıtların birkaçı çeviri yanlışları bir yana, Türkçe yanlışlarıyla doludur). Bu modelde öznellikten kesinlikle kaçınılacak, bilimselliğin sağlanabilmesi için çevirmenin yazın tarihi, yazın kuramı alanlarında bilgi sahibi olması gerekecektir. Çevirmenin, yazarı ve kitabı iyi tanıması gerekliliği doğallıkla birincil önem taşıyacaktır.

Biçem, bir dil içinde yaratılmış ikinci bir dildir diye kısaca tanımlanabilir. Yetkin yazarlar, biçemleriyle öne çıkan, dünya yazınında biçemleriyle kendilerine yer edinmiş yaratıcı kişilerdir. Marcel Proust, Henry James, F.S. Fitzgerald, Virginia Woolf, James Joyce, Thomas Mann gibi yazarlar biçemleriyle yazın tarihine damgalarını vurmuşlardır. Yetkin bir çevirmenin başlıca görevi, bu özgül dili anadilinde yeniden yaratmaktır. Önerilen modelde, biçem ön planda tutulacak, çevirinin bütünü üzerinde bir irdeleme, makro düzeyde bir betimleme söz konusu

olacaktır. Bazı çeviri eleştirilerinde kaynak metnin "ton"undan, "ruh"undan söz edilir ve bunların erek metne ne ölçüde yansıtıldığına değinilir. Eleştirilenlerin biçim olgusuna bir bakıma yaklaştıkları bu değinilerde, derinlemesine bir irdelemeye gidilmediğinden, biçim aktarımının tartışıldığı söylenemez. Önce yazarın biçimi genelde betimlenmeli, sonra da kaynak metnin özelinde yetkin bir biçembilimsel değerlendirmeye girişilmelidir. Sözcük ve tümce düzeyinde karşılaştırmalar yerine, yazarın biçimini belirgin bir biçimde sergileyen kaynak ve erek metinlerdeki uzunca bölümlerin karşılaştırılıp tartışılmasıyla nesnel bir değerlendirme mümkün olabilir.

Türkiye'de bu modele kaynak oluşturacak çeviri metin sayısı doğallıkla kısıtlıdır. Ne var ki, çeviri eleştirisinden beklediğimiz nesnellik ve bilimselliğin ancak bu koşullarda gerçekleştirilebileceğine, özellikle ülkemizde kaleme alınan çeviri eleştirilerinin dar kalıplarından bu tür bir modelle kurtulma olasılığı bulunduğu, çeviri eleştirisine saygınlık kazandırma yollarından birinin de bu modelden geçeceğine inanıyoruz.

KAYNAKÇA

- Doltaş, Dilek.(1988). "Yazın çevirisine farklı bir bakış: Esnek aktarımın sınırları", *Metis Çeviri*, 1988 Kış, sayı 2, ss.134-143.
- Frank, Armin Paul ve B. Bödeker.(1991)."Trans-culturality and interculturality in French and German translations of T.S.Eliot's *The Waste Land*", *Intercultural-ity and the Historical Study of Literary Translations*, der. Harald Kittel ve Armin Paul Frank. Berlin:Erich Schmidt Verlag, 1991, ss.41-63.
- Gün, Güneli.(1991). "Being oneself and another", *Book World*, Haziran 1991, ss.349-362.
- Kuruyazıcı, Nilüfer.(1983). "Tonio Kröger çevirisi üzerine kuramsal ve uygulamalı bir eleştiri". *Yazko Çeviri*, Kasım/Aralık 1983, sayı 15, ss. 143-152.
- Özdoğru, Nüvit.(1964). "Shakespeare'e saygı", *Oyun*, Ağustos 1964, sayı 13, ss.23-30.
- Özgül, Fatih. (1983)."Thomas Mann çevirmeninin cevabı", *Yazko Çeviri*, Kasım/Aralık 1983, sayı 15, ss. 153-158.
- Paker, Saliha. (1983). "Çeviride 'Yanlış/Doğru' sorunu ve şiir çevirisinin değerlendirilmesi", *Yazko Çeviri*, Temmuz/Ağustos 1983, sayı 13, ss.131-139.
- Van den Broeck, Raymond. (1985). "Second thoughts on translation criticism", *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*, der. Theo Hermans. Londra: Croom Helm, ss.54-62.